

УДК 821.112.2.09

Л. І. Пастушенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ВІД CONSTANTIA ДО CONSTANTINE:
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕТИЧНОГО ПОСТУЛАТУ
В НІМЕЦЬКОМУ РОМАНІ XVII СТ.**

Розглядаються трансформаційні процеси романічного, зосереджені навколо переосмислення письменниками «галантною» епохи етичного ідеалу сталості бароко.

Ключові слова: етика сталості, образотворчість бароко, поетична філософія почуття, «галантний» роман.

Рассматриваются процессы трансформации романического, связанные с переосмыслением писателями «галантной» эпохи этического идеала постоянства барокко.

Ключевые слова: этика постоянства, образное творчество барокко, поэтическая философия чувства, «галантный» роман.

The analysis of the concept of Constantia from baroque to the “gallant” romance with his philosophical polemical tendencies is the main point of this article.

Key words: ethical principle of Constantia, poetics of baroque, artistic philosophy of sense, “gallant” romance.

Звернення до німецького роману бароко та кануну Просвітництва переко-нує, що художня філософія та етика цього явища багато черпають із положень телеологічного оптимізму Лейбніца із властивою глибокодумній науковій системі мислителя наріжною тезою щодо наперед встановленої та споконвічно Богом даної вищої гармонії. Художньо-філософські шукання романістів всотують плідні на той час уявлення християнського неоплатонізму і живляться ідеями громадянського стоїцизму Ю. Ліпсіуса.

Створювана шляхом переосмислення, нашарування, інтеграції цілої низки ментальних тенденцій сеїченго багата палітра духовних скерувань майстрів слова відбивається у художній філософії роману бароко та позначається на характері його образотворчості, пронизаної імперативами етичного примусу, суттєво відстороненої щодо емпірії звичного повсякдення. Зокрема, згідно з думкою сучасних учених-філософів, провідні для доби стоїцистсько-філософське та християнсько-телеологічне духовні спрямування в Німеччині XVII ст. поєднувалися, формуючи важливу для інтелектуального життя «органіку взаємодоповнюючого синтезу» [1, s. 248].

Звернімо увагу на те, що відчуття самототожності внутрішнього світу людини барокових часів потребує від неї культивування морального комплексу постійності, сталості, стійкості, вірності собі та особливим, вселеним онтологічною ситуацією принципам світосприймання – constantia, що найбільш вдало, хоча й не цілком адекватно передається німецьким поняттям Beständigkeit, яке окреслює потужне за частотністю й контекстами свого уживання у бароковому романі експресивне семантичне поле із значенням етичного ідеалу, гідного наслідування та відтворення у повсякденній поведінці. При цьому слід наголосити, що дотримання норм constantia розуміє внутрішнє самовдосконалення барокової людини під знаком вищого заповіту та уособлює смисл, який протистоїть непевності й злостивій мінливості світу, тобто Beständigkeit виключає особистість із звичної логіки буденності як пересічної негідної профанації – «Unbeständigkeit der Welt» [2, II, s. 276].

Подібне світосприйняття, сповнене іманентної конфронтації антагоністичних царин існування, народжує в людини ілюзію та переконання у причетності до

божественної вічності як статичного або істинного буття, адже символом вічності постає нерухома досконала повнота, що здатна скасувати емпіричний тимчасовий вимір темпорального плину. Такий підхід знаменує есхатологічну тотожність переживання «я» у вічності, тоді як повсякденна часова проекція є не менш важливою, оскільки саме вона дозволяє випробувати земне блаженство («beständige Glückseligkeit» [2, V, s. 135]), але її проживання позбавлене для письменника бароко онтологічної істинності, тобто не виправдане, і поступається вищій духовності, на якій людина має бути безроздільно зосереджена.

Отже, романічна етика сталості, що склала невід'ємну ланку розгалуженого морально-філософського комплексу ідей бароко, суттєвою мірою визначає проблемне ядро німецького роману тієї епохи, сюжетика якого нормативно риторично організовує поведінку спрямованих до моральної досконалості персонажів. Оригінально перетворена словесно-естетичними програмами авторів бароко й рококо художньо-філософська етика сталості окреслює виразну ідейно-епістемічну константу жанру та реалізується в системі образно-психологічних значень широкого діапазону. Серед них ми виділяємо: кодекс взаємної щирої відданості вірних закоханих, філософію внутрішньої стійкості людини в нескінченних мирських випробуваннях, важливий принцип ставлення героя до життя і до себе під час перебування у сфері нелегкого земного існування. У своїй сукупності провідні ціннісні орієнтири етичної системи бароко намічають і логічно мотивують духовний стрижень constantia як моральну опору особистості серед динамічно несталої стихії мінливості життя й очевидної уразливості людської долі.

У цьому багатому семантичному спектрі німецький романіст XVII ст. надавав перевагу окресленню авантюрно забарвлених перипетій любові, що конституують сюжетний стрижень роману, як, наприклад, великомасштабний роман «високого» бароко, романна пастораль, а згодом – романістика рококо. Так, намір однієї з героїнь роману А. У. фон Брауншвейга «Найсвітліша сирійка Арамена» кохати свого обранця вічно («in meiner Liebe beständig zu bleiben») не зможе похитнути, за її переконанням, навіть смерть, адже сутність смерті полягає в уразливій мінливості: «unbeständiger Wehrt» [2, I, s. 27]. Однак і роман «низового» бароко, що дихотомічно відстоїть від любовної лінії жанру, також ставив у центр пізнавальний компонент ідейного комплексу Beständigkeit, приміром, поєднаний з положеннями дельфійських мудроців, викладених у відомих заповідях пустельника – о'ця Симпліциссімуса: пізнавати себе, цуратися худого товариства, перебувати незмінно стійким – «bleibe standhaftig» [3, I, s. 38]. Таким чином, поняття сталості виявлялося наріжним каменем певної, цілком зрозумілої сучасникам програми поведінки, що кодифікувала сприйняття й переживання героєм навколишнього світу, свого місця і своїх почуттів у ньому. Наприклад, піднявшись до сану королеви, Арамена наполегливо підкреслює тогожну незмінність досвіду своєї душі – минулого й сьогодення, чим стверджує стабільність духовних орієнтирів свого внутрішнього «я»: «Meine Beständigkeit soll keinem Glück unterworfen bleiben» (моя сталість не підкорена впливові мінливої удачі) [2, II, s. 198].

Не підлягає сумніву те, що домінанта поведінкового кодексу моральної стійкості, який втілює філософію ставлення романічного персонажа до життя, – це неостоїцистська constantia, що вбачає в сталості «чесноту мудреця» (див. [4, s. 91]). Афористична з погляду гідної поведінкової програми теза безконфліктно об'єднала як божественний екзистенціальний план, максимально абстрагований щодо будь-якого окремого індивіда, так і безпосередньо наближений до кожної конкретної людини, що припускає активність раціонального «я» і вміє підкорятися волі провидіння.

Разом з тим навряд чи можна остаточно прояснити, а тим більше вичерпати настільки складний художньо-філософський комплекс набором модних в епоху

Ю. Ліпсіуса розумових тенденцій неостоїцизму. Зрозуміло, що романічна етика сталості складається й розбудовується в ідейній атмосфері християнських уявлень про світ і особистість, реагуючи на традиційні біблійні вимоги до людини в миру. Тому можна умовно стверджувати, що якщо ядро романічної етики сталості пронизане ідеями неостоїцизму (*constantia* – незмінність, непорушність, стійкість, твердість, сталість), то значеннєву периферію цього семантично множинного понятійного комплексу утворює власне християнський набір чеснот *fortitudo* (твердість, хоробрість, відвага, добрі справи). Додаткові відтінки та грані цих чеснот неоднозначно сполучаються й співвідносяться між собою, а також багато в чому перегукуються й прямо взаємодіють у рамках художніх програм романічної етики. Ці спостереження спонукають до висновку, що етика стабільності духовного світу людини задає ритм алегоричного балансу цінностей, витриманий у ключі духовного опосередкування інтимного й космологічного, врівноважування земного й небесно-есхатологічного початків.

Роман рококо, що будує не тільки окремі ключові мотиви й сцени, але навіть цілі тексти на основі художнього експерименту з логікою *Beständigkeit*, тільки підтверджує значимість цього етичного постулату для естетики й художньої філософії німецького роману. Ми маємо на увазі передусім творчість А. Бо́зе (Таландера), щодо якої ми не поділяємо ані зневажливого ставлення, ані дослідних упереджень стосовно манери автора, нібито відзначеної «схильністю до сатиричної скандальності», «плоско-дотепної графоманії» [5, s. 119], «театралізованого зображення амурних ігор і інтриг» [6, s. 43], спрощення сюжетної дії роману [7, s. 128–129]. Через образливу репутацію поверхово-розважального або навіть непристойного [5, s. 119; 8, s. 259] Бо́зе виключений із числа значних письменників, що заслужують пильної уваги й ретельного вивчення [9; 10].

Утім саме зі спадщиною цього романіста пов'язані помітні та знакові зрушення, яким підлягає осмислення абсолютного для бароко морального імперативу в системі образотворчості наступників. Так, в «Албанській Сульмі» (1698) письменник здійснює кардинальний перегляд етичного постулату *Beständigkeit*, реалізуючи його то в іронічному світлі, то у відверто легковажному ракурсі – як позування, зовнішню видимість, пусте любовне базікання: «...meine Beständigkeit, von welcher ich so viel vorgeschwätzt» [11, s. 71]. В автора «галантного» роману інша концепція любові, ніж у письменників бароко: вона осмислена як почуття не лише всеперемагаюче, що цілком захоплює залежного від неї персонажа, але й мінливо-непостійне за своєю природою, що не припускає беззастережної вірності предмету. Центральний герой твору, палкий Оркан, втілює інверсію кодексу пристрасного закоханого піднесено романічного, куртуазного типу.

Для далекого від зразка героя, що дозволяє собі легко захоплюватися чарівними красунями, мінливість є природною й становить мало не кодекс його поведінки: «...він вирішив відтепер ніколи більше не любити віддано (*beständig*) і навчитися погоджуватися з усіма обставинами (*sondern sich auf alle Seiten schicken zu lassen*)» [11, s. 223]. Це свідчить про те, що автор представляє складну діалектику щиросердечного стану героя й прагне обґрунтувати нову етику ненормативних емоцій природної людини, далекої від суворої ідеальності, в тому числі від сліпого сповідування куртуазного кодексу. Більше того, етика сталості стає предметом театралізованого розіграшу в сцені, коли з метою провчити влюбливого героя Сульма вимагає від нього «*immerwährende Beständigkeit*» [11, s. 256], що є принципово неможливим, оскільки в програмі поведінки персонажа закладене поняття «пристойного» – доречного, співзвучного моменту поточної ситуації. Це одна з основних норм у комплексі «галантного» (а також і «політичного») етикету, вона певним чином конфронтує зі статичним, непідвласним обставинам, барочним стоїцистським нормативом *beständig*.

Наближення до характерної для подальшого розвитку літературного сентименталізму поетизації «чутливої інстанції серця» [11, s. 38] можна відчутти в ключовому для «галантного» напрямку романі Бозе «Люб'язна європейка Костянтина» (1698). Характерно, що значиме ім'я героїні-удови містить уже не олоетизований, а негативний відтінок: автор натякає на ефект сліпої пристрасті, оскільки відданість жінки обов'язкові зберігати вірність пам'яті покійного чоловіка грає з нею злий жарт, адже Норман живий і під чужим ім'ям одружений з іншою. Письменник створює сюжет-ситуацію, в основі якого – серія зустрічей Костянтини з кавалерами – покорителями сердець, потенційними кандидатами в чоловіки. За зовнішнім плином дії можна розпізнати глибокий та інтенсивний аспект динаміки подій, що видає сюжет пригод серця. Любовні захоплення, побачення, розлуки, перипетії нюансованих почуттів від страждання до надії створюють емоційно піднесену атмосферу закоханості та невтомних пошуків персонажами істинних прихильностей та «вічних» прив'язаностей, котра становить ідейно-естетичну особливість жанру «галантного» роману і одночасно характеризує його як джерело формування напрямку *Empfindsamkeit*.

Відступаючи від традиції роману бароко, Бозе насичує свій твір, проникнутий тонкими спостереженнями за психологією поведінки закоханих, неметафізичною свідомістю розподілу земного та небесного планів: «Хоча шлюбні союзи й укладаються на небесах, але безумства кояться все ж таки на землі» [12, s. 157]. Відповідно до цього почуття людини тлумачаться без посилань на надприродні причини, а зумовлені вони, на думку автора, знаковою для нового роману бінарністю – «*der Himmel und die Natur*» [12, s. 554]. У цьому творі Бозе майже безпристрасно й аналітично трактує протиріччя любовних почуттів центральної «галантної» пари, відносно якої безоглядне й незмінне служіння барокового аристократа своїй сердечній володарці здається майже простим та психологічно нерозчленованим рішенням.

Любов героїв Бозе – це справжня хитромудра дипломатія (*Politik*), в якій персонажі переслідують власні цілі, відстоюють різними способами свій прагматичний інтерес «*unter einem politischen Vorwande*» [12, s. 183], – процес, в якому одне з провідних місць посідає мотив зваблення почуттів. Суперечлива мозаїка містить у собі удавання, розіграш, ніжність, підозрілість, взаємну недовіру та гру в почуття, коли компліменти поступаються місцем розчаруванню та взаємним докорам, бажання вразити – спалахові ревності, щира прихильність до партнера змінюється охолодженням, освідчення – бажанням обережної дистанції. Змальовуючи афективну мову кохання, Бозе вдається до системних позначень рококо з характерним для його світосприймання піднесенням семантичного ядра «граціозного» – *artig, anmutig, liebreizend, angenehm, höflich, polit, liebenswürdig, manierlich*, котре явно витісняє бароковий етичний примус величності постійності.

Аналізований матеріал показує, що післябарокові літературні напрями в цілому сприймають значення етичного нормативу *Beständigkeit*, хоча статус беззаперечного постулату ним поступово втрачається: переоцінка художньо-особистісного зображального аспекту, нове відчуття чарівності життя у кожній його поточній миті провокує експерименти письменників з романічними уявленнями сталості у психології персонажів аж до ревізії позитивного смислу *constantia*, перетвореного у персоніфіковану жіночу принадність образу Костянтини, що уособлює вірність собі на шкоду. Проте автор далекий від засудження переконань героїні, так само як від можливого трактування їх в річищі дамських оман. Насправді порівняльний матеріал показує, що шлях від етичного постулату *constantia* до нової характерологічної міфологеми *Constantine*, очевидно, був позбавлений одновимірності і містив повчальну й збагачувальну для літературного розвитку логіку перехідного художньо-філософського феномену.

Бібліографічні посилання

1. *Ingen F. van. Der Dreißigjährige Krieg in der Literatur / F. van Ingen // Zwischen Gegenreformation und Frühaufklärung: Späthumanismus, Barock. 1570–1740 / Hrsg. von H. Steinhausen. – Serie: Deutsche Literatur. Eine Sozialgeschichte : in 10 Bd. / Hrsg. von H. A. Glaser. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1985. – Bd. 3. – S. 237–256.*
2. *Anton Ulrich von Braunschweig. Die Durchleuchtige Syrerin Aramena : in 5 Th. – Th. I–V / Anton Ulrich von Braunschweig.. – Nürnberg : In Verlegung Johann Hoffmann / Buch- und Kunsthändlers, gedruckt daselbst / durch Johann Philipp Miltenberger, Christoph Gerhardt, 1670–1678. – Th. I. – 662 s. ; Th. II. – 744 s. ; Th. III. – 716 s. ; Th. IV. – 880 s. ; Th. V. – 880 s.*
3. *Grimmelshausen H. J. Ch. Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch / H. J. Ch. Grimmelshausen // Grimmelshausens Werke : in 4 Bd. / Hrsg. von den Nationalen Forschungs- und Gedenkstätten der klassischen deutschen Literatur in Weimar / Ausgew. u. eingel. von S. Streller. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1984. – Bd. 1. – 339 s.; Bd. 2. – 351 s. – (Bibliothek deutscher Klassiker).*
4. *Merkel I. Philosophie / I. Merkel // Zwischen Gegenreformation und Frühaufklärung: Späthumanismus, Barock. 1570–1740 / Hrsg. von H. Steinhausen. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1985. – Bd. 3. – S. 88–100. – (Deutsche Literatur. Eine Sozialgeschichte : in 10 Bd. / Hrsg. von H. A. Glaser).*
5. *Hettner H. Geschichte der deutschen Literatur im achtzehnten Jahrhundert : in 2 Bd. / H. Hettner. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1979. – Bd. 1. – 792 s.*
6. *Bürger Th. August Bohse / Th. Bürger // Deutsche Schriftsteller im Porträt : in 2 Bd. / Hrsg. von M. Bircher. – München : Verlag C. H. Beck, 1979. – Bd. 1. – S. 43.*
7. *Rötzer H. G. Der Roman des Barock 1600–1700. Kommentar zu einer Epoche / H. G. Rötzer. – München ; Winkler Verlag, 1972. – 188 s.*
8. *Goedecke K. Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung / K. Goedecke. – Dresden : Verlag von L. Ehlermann, 1977. – 384 s.*
9. *Hauptwerke der deutschen Literatur. Darstellungen und Interpretationen / Hrsg. von M. Kluge und R. Radler. – München : Kindler Verlag, 1974. – 623 s.*
10. *Metzler Autoren Lexikon. Deutschsprachige Dichter und Schriftsteller vom Mittelalter bis zur Gegenwart / Hrsg. von B. Lutz. – Stuttgart : J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1986. – 673 s.*
11. *Bohse A. Die Albanische Sulma / A. Bohse. – Cölln : Peter Marteau, Anno 1689. – 496 s.*
12. *Bohse A. Die Liebenswürdige Europäerin Constantine / A. Bohse. – Frankfurth ; Leipzig : Verlegts Christoph Hülfße, Anno 1698. – 612 s.*

Надійшла до редколегії 12.04.2012 р.

УДК 821.111 – 1.«16», «17»

О. В. Родный

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ИСТОКИ РУССКОЙ СМЕХОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XVII В.: К ПРОБЛЕМЕ НАЦИОНАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ ТИПОЛОГИИ СМЕХА

**Розглянуто різні погляди на походження російської сатиричної повісті XVII ст.
Ключові слова:** сміх, культура, повість, комічне, трагічне, поезика, вплив.

Рассматриваются различные точки зрения на происхождение русской сатирической повести XVII в.

Ключевые слова: смех, культура, повесть, комическое, трагическое, поэтика, влияние.